

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 48, Yıl/Year: 2023 (Aralık/December)

**Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât Nüshalarındaki Segsar
Adası Sakinlerinin Tasvirleri**

*Depictions of Inhabitants From Sagsar Island in Ajâ'ib al-Makhlûqât wa
Gharâ'ib al-Mawjûdât*

Hayrunnisa Turan

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat
Tarihi Ana Bilim Dalı – Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities
and Social Sciences, Department of History of Art.

nisacakmakci@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8251-8556>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 01/08/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 17/11/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2023

Atıf/Citation: Turan, Hayrunnisa. "Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât Nüshalarındaki Segsar Adası Sakinlerinin Tasvirleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (2023), 485-511. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1336128>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected..

İthaf

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur. Bu nedenle İsrail savaş ve soykırım suçlarından yargılanmalıdır.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes. Therefore, Israel has to be tried for war and genocide crimes.

هذه المقالة مهداة إلى أرواح العلماء والطلاب والعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومحيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إنّ ما تقوم به إسرائيل من هجمات، يتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي، وهي جرائم حرب وإبادة جماعية ينبغي أن تُحاكم عليها.

Öz

Bu çalışmada Kazvinî'nin (ö. 1283) kozmografya ve coğrafya konularında kaleme aldığı eseri *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*'ın yurtiçi ve yurtdışındaki çeşitli kütüphanelerde yer alan, farklı dönemlere ait bazı Arapça, Farsça ve Türkçe nüshalarındaki Segsar Adası'nda yaşayan iki kavmin tasvirleri incelenmektedir. Zenc Denizi'nde bulunan Segsar Adası'ndaki köpek başlı insan ve kayış ayaklı insan şeklinde bildirilmiş iki farklı kavme dair hikâyeler eserin Süfliyyât konulu ikinci makalesinde zikredilmektedir. Segsar Adası'nın bahsi geçen sakinleri hakkındaki malumata ve ilgili tasvirlerle eserin pek çok nüshasında Bahr-i Zenc başlığı altındaki Cezire-i Segsar bölümünde rastlanmaktadır. Eserde ayrıca ikinci makalenin Bahr-i Hind başlığı altındaki Cezire-i Kasr bölümünde Zülkarneyn'in askerleriyle birlikte uğradığı Billur Köşk'te yaşayan köpek başlı bir kavimden bahsedilmektedir. Ahmedî'nin (ö. 1412-13) *İskendernâme* isimli eserindeki Zülkarneyn'in Etvâr Adası ve bir başka adadaki Billur Köşk ziyaretleriyle ilgili bölümlerde de rastlanan bu rivayetle ilgili tasvirler de mukayese amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Benzer şekilde *İskendernâme*'de aktarılan Zülkarneyn'in Mazenderan seferinde karşılaştığı kement ayaklı devle ilgili rivayetin de muhtemelen *Acâibü'l-Mahlûkât*'taki kayış ayaklı kavme dair hikâyenin etkisiyle oluşturulduğu düşünüldüğünden, bu konuya ilişkin tasvirler de çalışmada yer almaktadır. Bu makale kapsamında incelenmiş 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar farklı dönemlere ait ve dönemlerinin minyatür geleneğini yansıtan tüm tasvir örnekleri benzer ve farklı yönleriyle değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Kazvinî, Acâibü'l-Mahlûkât, Segsar Adası, Köpek başlı kavim, Kayış ayaklı kavim.

Abstract

In this study, depictions of two races, shaped as dog-headed people and soft-legged people, lived on Sagsar Island in some Arabic, Persian and Turkish copies of a cosmographic and geographic work *Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Ğharâ'ib Al-Mawjûdât* by Qazwinî (d. 1283) from different periods in domestic and foreign libraries are researched. In this context, it is understood that the creature of mixed races from humans and animals was one of the most prevalent monster species in the literature of the Middle Ages. Especially among them, the dog-headed creature named Cynocephalus is identified as one of the most extensively mentioned exotic human races. Discussions about this subject frequently by travelers like Marco Polo and Ibn Battuta in their travel books refer that odd creatures aroused how much interest colloquially. According to these travelers, the dog-headed people who lived on one of the islands of the Indian Ocean were wild, assailant, cannibal and naked creatures. In the second article of *Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Ğharâ'ib Al-Mawjûdât* which includes four introductions, two articles and an epilogue, respectively, the sphere of fire, atmosphere, hydrosphere and the earth are presented with detailed informations about people living in various islands, sea animals, mountains, rivers, springs, wells, mines, stones, trees, plants, men and women, djinns and animals. Stories about two different races called the dog-headed people and the soft-legged people from Sagsar Island in the sea of Zanj, are mentioned in the sublunar sphere-themed second article of the work. Information and depictions about the people of the Sagsar Island are found in the Jazirah al-Sagsar section under the Bahr al-Zanj (Sea of Zanj) title in a great deal of copies of the work. But in some copies, there is information about these people living on two different islands named Sagsar and Duvalpa. Besides, the dog-headed people living in Crystal Kiosk, visited by Zulqarnain with his soldiers, are mentioned in the Jazirah al-Qasr (Kiosk Island) section under Bahr al-Hind (Indian Sea) title in the second article of the work. This story is also mentioned in some sections of *Iskandarnâme* by Ahmedî (d. 1412-13) about Zukarnain's journey to Atwar Island and the Crystal Kiosk on another island and some depictions about them are included in this study for the purpose of comparison. Similarly, the story about the encounter of Zulqarnain with a lasso-shaped-legged demon in his Mazandaran journey in *Iskandarnâme* is thought probably to have originated from the story about the soft-legged people in *Ajâ'ib Al-Makhlûqât* and depictions about this story are also added to this study. Moreover in epilogue sections from some copies of *Ajâ'ib Al-Makhlûqât*, short information and some depictions of dog-headed and soft-legged people are found. The creatures representing these people are illustrated with naked bodies in all of the researched copies and the dog-headed ones with human bodies in all examples, while their heads have only dog shapes in

some examples and juxtaposed with dog and human heads in others. These creatures are illustrated alone in some copies and accompanied by an enslaved human figure in others. As for the soft-legged creatures, they are depicted as a man up to the waist and with curled lines from the waist down like two intertwined snakes. This creature is generally illustrated with light or dark skin like human skin and all the body or just the curled part of it with snakeskin in some examples. In all of the examples, this creature is depicted riding on a human figure enwrapping him from the neck with his strap-shaped legs. All the researched depictions within the context of this article form different periods between the 13th and 19th centuries in the copies of Süleymaniye Library and National Palaces in Istanbul, München Bayerische Staatsbibliothek and Staatsbibliothek zu Berlin, representing the painting characteristics of their periods are subjected to consideration with similar ve different aspects. In the meantime, one of the depictions is about the martyrdom of prophet Zakariya from the *Qisas al-Anbiya* (Stories of the Prophets); copies were also included in this study. Because these depictions have some figures similar to the dog-headed people in *Ajā'ib Al-Makhlūqāt wa Gharā'ib Al-Mawjūdāt* copies. At the same time, in these depictions, the men who martyred the prophet Zakariya with dog-head are completely dressed as distinct from the people from Sagsar Island. The attitude of dressing of the torturer figures in these depictions creates different interpretations. It is thought that in these depictions, the painters with this practice worked to emphasize the carnal nature of human beings which are prone to malignancy, instead of representing an unordinary creature with an absolutely wild nature.

Keywords: History of Art, Qazwīnī, Ajā'ib Al-Makhlūqāt, Sagsar Island, Dog-headed people, Soft-legged people.

Giriş

Kazvīnī'nin (ö. 1283) *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* isimli kozmografiya ve coğrafya konularında yazdığı ansiklopedik eserinde okuyucuları Allah'ın yarattığı tüm hayret uyandırıcı oluşumlar hakkında düşünmeye sevk etmek istediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle eserde baştan sona sıra dışı varlık ve hikâyelerle ya da tanınmış unsurların olağanüstü özelliklerini sıralayan ifadelerle karşılaşılmaktadır. Eserin girişinde acayip, garip, mevcûdat ve mahlûkat terimleri hakkında bilgi verilerek, Ulviyyât (Ayüstü alemi) konulu birinci makalede gezegenler, takımyıldızlar, burçlar, ay menzilleri ve melekler gibi göksel unsurlar hakkında açıklamalarda bulunulmakta, Süfliyyât (Ayaltı alemi) konulu ikinci makalede ateş ve hava kürelerinin ardından oldukça detaylı malumatın yer aldığı su küresi kapsamında çeşitli denizlerde bulunan adalar, bu adalarda yaşayan sıra dışı kavimler ve deniz canlıları hakkında bilgi verilmektedir. Sonrasında yer kürede konumlanmış dağlar, nehirler, pınarlar, kuyular, madenler, taşlar, ağaçlar, bitkiler, çeşitli meyve ve sebzeler, insan ve insana ilişkin kavramlar, cinler ve devler, ehil ve vahşi hayvanlar, haşerat ve sürüngenler ile kuşlar hakkında ayrıntılı açıklama yapılmaktadır. Son olarak eserin hatime bölümünde ise karalarda ve denizlerde yaşayan, dış görünüş itibariyle bilinen insan ya da hayvanlardan farklı garip kavimlere, farklı türde hayvanların birleşmesinden doğan acayip şekilli hayvanlara ve tuhaf şekilli yaratıklara kısaca değinilmektedir.

Bu makaleye konu edilen kavimler bağlamında, insan ve hayvan bileşimi yaratığın Ortaçağ edebiyatındaki en yaygın canavar türlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında ise *sinosefal* olarak da adlandırılan köpek başlılar en geniş çaplı konu edinilmiş egzotik insan türlerinden biri şeklinde

tanımlanmaktadır.¹ Seyyahların seyahatnamelerinde de sıklıkla bu konuyu ele almaları, sıra dışı yaratıkların halk nezdinde ne denli ilgi uyandırdığına işaret etmektedir. Bu seyyahlardan biri olan Marco Polo (ö. 1324) eserinde, Hint Okyanusu'ndaki takımadalardan biri olarak bahsettiği Andanam'da yaşayan yerlileri başları, gözleri ve dişleri bir köpeğinkini andıran saldırgan yaratıklar olarak tanımlamakta ve ele geçirdikleri kişileri yediklerini belirtmektedir.² İbn Battûta (ö. 1369) da benzer şekilde Hind adalarından biri olan Berehnekâr halkının ağız yapısını köpeğe benzetmekte, son derece ilkel ve yabani olarak tanımladığı bu kavmin çırılçıplak dolaştığını bildirmektedir.³

Bu çalışma kapsamında incelenen köpek başlı ve kayış ayaklı yaratıklardan müteşekkil Segsar Adası sakinleri hakkında bilgiye eserin birkaç farklı bölümünde rastlanmaktadır. Adaya isim olarak verilen *segsar* (سكسار) kelimesinin Farsçada *köpek* manasındaki *seg* (سك) ve *baş* manasındaki *ser* (سر) kelimelerinden türetildiği düşünülmektedir. Eserin ikinci makalesindeki iki farklı bölümde köpek başlı kavim zikredilmekteyken, aynı makalede kayış ayaklı kavimden köpek başlı kavimle aynı adada yaşayan yaratıklar olarak bir kez bahsedilmektedir. Eserin hatime bölümünde ise yeryüzünün çeşitli coğrafyalarında yaşayan acayip yaratıklar bağlamında köpek başlı ve kayış ayaklı kavimlerden ayrı ayrı bahsedilmektedir. Ancak bu sıralama eserin bazı nüshalarında değişiklik arz edebilmektedir. Her iki kavmin aynı adada yaşadığına ilişkin rivayet, eserin çeşitli denizlerdeki adalarda yaşayan kavimlerle ilgili bilgi verilen ikinci makalesinde *Bahr-i Zenc*-بحر زنج (Zenc Denizi) başlığı altındaki *Cezire-i Segsar*-جزيرة سكسار (Searsar Adası) bölümünde yer almaktadır. Adanın bulunduğu denizin Zenc olarak adlandırılmasının, güneyinde siyahilerin yaşadığı yerleşim alanlarını içine alan güney yarım küredeki denize işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bazı nüshalarda ise aynı denizdeki *Cezire-i Segsar* ve *Cezire-i Düvalpâ*-جزيرة دوالپا (Düvalpâ Adası) şeklinde iki farklı ada peş peşe zikredilmekte, köpek başlı kavmin Segsar Adası'nda kayış ayaklı kavmin de Düvalpâ Adası'nda yaşadığı belirtilmektedir. Bu ikinci adaya verilen *düvalpâ* isminin Farsçada *ahtapot* manasına geldiği bilinmektedir. Bu nedenle adada yaşayan kayış ayaklı kavmin ayaklarının ahtapot kollarına benzetilmesiyle bu ismin verildiği düşünülmektedir. Aynı makalenin *Bahr-i Hind*-بحر هند (Hint Denizi) başlığı altındaki *Cezire-i Kasr*-جزيرة قصر (Köşk Adası) bölümünde Billur

1 Lorraine Daston - Katharine Park, *Wonders and the Order of Nature 1150-1750* (New York: Zone Books, 2001), 31, 56.

2 Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ö. Güngören (İstanbul: Yol Yayınları, 1985), 178.

3 İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. S. Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 600.

Köşk'te yaşayan ve Zülkarneyn'in askerleriyle savaşan köpek başlı bir kavimden bahsedilmektedir. Eserin hatime bölümünde ise acayip şekilli kavimler kategorisindeki gerek köpek başlı gerekse kayış ayaklı yaratıklar kısaca zikredilmektedir. Böylelikle eserde köpek başlı yaratıklardan Segsar Adası başlığı haricinde iki farklı yerde, kayış ayaklı yaratıklardan ise bir yerde daha bahsedildiği anlaşılmaktadır. Çalışmada tüm bu rivayetler ayrı başlıklar halinde incelenmekte, eserin 13-19. yüzyıla tarihlendirilmiş Arapça, Farsça ve Türkçe nüshalarındaki metinlerden alıntılarla hikâyeler hakkında bilgi verilerek konuya ilişkin görseller kronolojik olarak sunulmaktadır. Kazvî'nin eserine dair çeşitli yayınlarda bu kavimlerden kısaca bahsedilerek bazı görsellerin sunulduğu tespit edilmekle beraber, eserin üç farklı bölümünde zikredilen bu kavimler hakkında ayrıntılı bilgi veren ve bu bölümlerdeki tasvirleri kıyaslayarak değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca *İskendernâme* ve *Kıyasü'l-Enbiyâ* nüshalarındaki konuya ilişkin tespit edilen bazı ortak unsurlar vasıtasıyla farklı değerlendirmelerde bulunmak mümkün olmuştur. Bu vesileyle sıra dışı yaratıklar kategorisindeki bahsi geçen kavimlere dair toplam 28 tasvir örneği üzerinde inceleme gerçekleştirilerek kapsamlı bir çalışma sunmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Zenc Denizi'ndeki Segsar Adası Sakinleri

Kazvî'nin eserinin Sürûrî (ö. 1562) tarafından gerçekleştirilen Türkçe tercümesinin 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen bir nüshasında (Milli Saraylar, A-3632) Segsar Adası sakinlerine dair hikâyeye metni burada sadeleştirilerek sunulmaktadır. Metne göre bu büyük adada bedenleri insan, yüzleri köpek şeklinde bir kavim yaşar ve bu kavim buldukları insanları şişmanlatarak etlerini yer. Bu adada ayrıca ayaklarının kemiği olmayan bir kavim yaşar ki bunlara kayış ayaklı derler. Yakup bin İshak es-Sirâc'dan rivayetle bu adanın sakinleri hakkında bilgi verilmektedir. Râvî bir seyahat esnasında Rûmiyye'de gördüğü bir şahsın yüzünde çok tırnak yaraları olduğunu fark edince kendisine bunun nedenini sorar. Başından geçenleri anlatmaya başlayan bu şahıs denizde gemiyle giderken rüzgârın kendilerini bir adaya sevk ettiğini belirtir. Bu adada yüzleri köpek yüzü, bedenleri insan şeklinde bir kavme rastlarlar. Kavimdekilerden biri elindeki asa ile kendilerini sürükleyerek içerisinde insan başları ve çeşitli insan uzuvlarına ait kemiklerin bulunduğu bir eve götürünce bu kavmin insan yiyici olduğunu anlarlar. Bu kavim yemeleri için kendilerine çok sayıda yemiş getirir. Evde bulunan hasta bir adam ise olayı anlatan şahsa bu kavmin şişmanlamaları için kendilerini beslediğini zira semiren kişiyi yediklerini ifade eder. Bu haberi işiten şahıs yemeği oldukça az yer ve yoldaşlarından şişmanlayanların bu kavim tarafından yendiklerine şahit olur. Bir zaman sonra evde sadece kendisi ve bu hasta kişi kalınca, hasta kişi ken-

disine bu kavmin üç günlük bir bayramı olduğunu ve bu sürede dışarı çıktıklarını, kaçacak gücünün olmadığını ama şayet kendisi kurtulmak isterse kaçabileceğini belirtir. Ancak bu kavmin katı yürekli olduğunu ve insan kokusu aldıklarında izini bulduklarını da özellikle belirtir. Şayet kaçarken kendisine yetişecek olurlarsa falanca ağacın altına gizlenmesini tembih eder. Zira bu kavmin o ağacın altına varamayacağını ve böylelikle kurtulabileceğini ilave eder. Bunları öğrenen şahıs kaçarak gündüzleri gizlenip geceleyin yolculuğuna devam eder. Evlerine dönen köpek başlı kavim kendisini evde bulamayınca peşine düşer. Bunun üzerine bu şahıs bahsedilen ağacın altına gizlenince, köpek başlı kavim aramaktan vazgeçip geri döner ve kendisi de adada gezmeye devam eder. Bir gün türlü türlü yemişleri olan ağaçlar ve bu ağaçların altında oturan insanlar görür. Gidip bu insanların yanlarına oturduğunda birbirlerinin dilinden anlamadıklarını fark eder. Onlardan birisi aniden bu şahsın yanına gelip elini omzuna koyarak hemen boynuna biner. Sonra kayış ayaklarını boynuna dolayıp kendisini kaldırır. Bu şahıs kayış ayaklı yaratığı üzerinden düşürmek isterse de bu yaratık turnaklarıyla yüzünü tırmalayıp bir kimsenin bineğini boyunduruk altına alması gibi kendisini mağlup eder. Böylece ağaçlar altında bu yaratığı gezdirmeye mecbur kalır. Ağaçlardan yemiş koparan bu yaratık hem kendi yer hem yoldaşlarına yedirir. Bir ağaç budağı bu yaratığın gözüne değip onu kör edince, bu şahıs ağaçlarda gördüğü üzüm çubuğunu bir çukur taşta sıkarak mayalanıncaya kadar bekletir. Daha sonra oluşan içkiyi bu yaratığa içirince yaratık sarhoş olur ve vücudu gevşer. Böylelikle yaratığı boynundan aşağı indirerek ondan kurtulmayı başarır. İşte yüzündeki yaraların da bu olaydan kaynaklandığını ifade eder.⁴

Eserin Arapça, Farsça ve Türkçe bazı nüshalarında bu hikâyedeki bilgilere ilaveten kayış ayaklı kavmin güzel sûretli olduğu belirtilmektedir.⁵ 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilen bazı Farsça nüshalarda ise Segsar Adası ile Düvalpâ Adası Zenc Denizi'ndeki iki farklı ada şeklinde belirtilerek, kayış ayaklı kavmin Düvalpâ Adası'nda yaşadığından bahsedilmektedir. Ancak metinde Segsar Adası'nın hemen akabinde zikredilen Düvalpâ Adası ile ilgili hikâye de aynı şekilde Yakup bin İshak es-Sirac'dan rivayetle anlatılmaktadır.⁶ Tûsî'nin (12. yy) kaleme aldığı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* isimli eserin Türkçe tercümesinde ise aynı hikâye Velid bin Müslim'den rivayetle aktarılmaktadır. Bir tür devî tanımlayan *Neşnas* başlığı altındaki bu rivayette

4 Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, A-3632), 115a-b, 116a.

5 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4172), 83b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 464), 67b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 463), 80a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828), 139b.

6 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4171), 91b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1991), 81b.

farklı olarak köpek başlı yaratıklara ait evde içi insan eti dolu bir kazan kaynadığından bahsedilmektedir. Ayrıca hikâyedeki, altında saklanan kişiyi görünmez kılan ağacın bir meşelikte yer aldığı belirtilmektedir. Kayış ayaklı kavme dair rivayet ise bu metinde aynı kişinin başından geçmekle beraber Fatûr vilayetinde gerçekleşmektedir. Metinde kayış ayaklı kavim güzel görünüşlü, kısa ve zayıf ayaklı, uzun kuyruklu olarak zikredilmekte, hikâye anlatıcısının vücuduna ayaklarını değil kuyruğunu doladığından bahsedilmektedir. Aynı metnin bir başka bölümünde ise cin türü yaratıklar başlığı altında düvalpâ isimli kavim hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Yüzleriyle birlikte bedenlerinin karından yukarıya insana alt kısmı yılan benzeyen bu yaratıkların elleri köpek eli gibidir. İnsanın üzerine sıçrayıp kuyruğunu beline dolayarak boğazını tutarlar.⁷

Eserin 1280 tarihli bilinen en erken resimli Arapça nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmin, dört adet insan vücutlu ve köpek başlı hareket halinde figürden oluştuğu görülmektedir. Çıplak bedenli ve kırmızı gözlü bu figürlerden biri vahşi tabiatlarını vurgularcasına diğer yarattığı kolundan ısırır vaziyettedir (Resim 1). Aynı nüshadaki kayış ayaklı kavmin tasvirinde, iki tanesi kıvrımlı yılanvari bacaklarını birbirine dolayarak yerde oturur şekilde, üçüncüsü ise ayakta duran sarı kaftanlı bir insan figürünün omzuna oturarak kayış bacaklarını bu kişinin boynuna dolamış halde siyah uzun saçlı çıplak yaratıklarla karşılaşmaktadır. Oturan yaratıklardan birinin ayrıca insan figürünün elinden tuttuğu görülmektedir (Resim 2). 14. yüzyıl başlarına tarihlendirilerek bu nüshanın ardından ikinci en erken tarihli olduğu düşünülen nüshadaki (British Library, Or. 14140) tasvirde ise bu çalışmada incelenen diğer nüshalardaki tasvir örneklerinden farklı olarak köpek başlı kavmin esir aldığı insanlar da tuğla bir yapı içerisinde kompozisyona dâhil edilmiştir. Bu tasvirde bir kemerin altında diz üstü oturur vaziyetteki dört kişinin elleri, bağlanmışçasına kaftanlarının içinde gizlenmiştir. Tasvirde insanların bulunduğu bu yapının dışında resmedilen iki köpek başlı yaratığın ise boyunlarına halka eklenmiş olması dikkat çekmektedir.⁸

7 Ahmed et-Tûsî, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Tıpkıbasım)*, haz. G. Kut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012), 254b, 297a.

8 Stefano Carboni, *The Wonders of Creation and the Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015), 87.

Resim 1: Köpek Başlı Kavim (1280, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464), 67b.

Resim 2: Kayış Ayaklı Kavim (1280, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464), 67b.

Eserin 1422 tarihli Farsça nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmin, dallarına kuşlar konmuş palmiye andıran bir ağacın yanında resmedildiği görülmektedir. Üreme organı belirgin çizilmiş, çıplak insan vücutlu ve köpek başlı bir yaratığın arkasında belli belirsiz ikinci bir yaratık daha bulunmaktadır. Bu yaratıkların üzerinde kırmızı mürekkeple *Sûret-i Segsar* ifadesi okunmaktadır. Ağacın altında ise bu kavme yakalanan ve olayın kahramanı olduğu düşünülen, bağdaş kurarak oturmuş lacivert kaftanlı ve beyaz sarıklı bir insan figürü bulunmaktadır (Resim 3). Aynı nüshadaki kayış ayaklı kavim tasvirinde ise ayakta duran siyah saç ve sakallı insan figürünün omzunda oturarak kayış bacaklarını bu kişinin boynuna ve beline dolamış, çıplak vücutlu ve bedeninin üst kısmı insan şeklinde bir yaratıkla karşılaşmaktadır. İnsan figürünün üzerindeki yaratıktan kurtulmaya çalışırcasına elleriyle yaratığın bacaklarını tuttuğu görülmektedir (Resim 4).

Resim 3: Köpek Başlı Kavim (1422, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4171), 91b.

Resim 3: Kayış Ayaklı Yaratık (1422, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4171), 86a.

Eserin 1424 tarihli Farsça nüshasında yer alan tasvirlerdeki köpek başlı kavim yan yana resmedilmiş vücutları insan, başları ise yarı insan yarı köpek şeklindeki iki yaratık görünümündedir. Siyah saçlı ve çıplak vücutlu bu yaratıkların üreme organları belirgindir (Resim 5). Aynı nüshadaki kayış ayaklı kavim, ayakta duran kırmızı kaftanlı, siyah sakallı insan figürünün omzunda oturarak kayış bacaklarını onun boynuna ve beline dolamış bir yaratıkla resmedilmiştir. Bu yaratığın gövdesinin üst kısmı insan şeklindeki belden aşağısı birbirine dolanmış iki yılan derisi biçimindedir (Resim 6). 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir nüshada da benzer şekilde kayış ayaklı yaratığın başı dışında tüm gövdesinin yılan derisi deseniyle resmedildiği görülmektedir. Metinde anlatıldığı üzere bir ağacın dalları arasında ve kayış bacaklarını ayakta duran insan figürünün boynuna dolmuş vaziyette resmedilen bu yaratığın başı insan başı şeklindedir (Resim 7).

Resim 5: Köpek Başlı Kavim (1424, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1991), 81b.

Resim 6: Kayış Ayaklı Yaratık (1424, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1991), 82a.

Resim 7: Kayış Ayaklı Yaratık (15. yy, Berlin: Museum für Islamische Kunst, Staatliche Museen, MSS I. 6943), 86b.

Eserin 1501 tarihli Farsça nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmi temsilen çıplak insan vücutlu ve başının yarısı köpek yarısı insan şeklinde tek bir yaratık figürüyle karşılaşılmaktadır. Eliyle ileriye işaret eden bu yaratığın koşar vaziyette olması dikkat çekmektedir (Resim 8). Kayış ayaklı yaratığın ise omzuna oturduğu lacivert kısa kaftanlı ve beyaz pantolonlu insan figürü eşliğinde resmedildiği görülmektedir. Koyu tenli ve çıplak bu yaratık kayış bacaklarını insanın boynuna dolar vaziyettedir (Resim 9). Nüshadaki her iki yaratığın da kaburgaları belirgin resmedilmesi dikkat çekmektedir.

Resim 8: Köpek Başlı Yaratık (1501, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4172), 83a.

Resim 9: Kayış Ayaklı Yaratık (1501, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4172), 83b.

Eserin 16. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiş Türkçe nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmin biri açık diğeri koyu tenli çıplak iki yaratıkla resmedildiği görülmektedir. Bedenleri insan, başları köpek biçimindeki bu yaratıklardan üreme organı belirgin olan figür esir aldığı turuncu kaftanlı ve beyaz sarıklı insan figürünün kolunu tutmakta, diğeri elini ise vurmak istercesine havaya kaldırmaktadır. İnsan figürünün ise elleri adeta arkadan bağlanmış şekilde resmedilmiştir. Tasvirin kenarında *suret-i kavm-i cezire-i segsar* ifadesi okunmaktadır (Resim 10). Kayış ayaklı kavim tasvirinde ise benzer şekilde turuncu kaftanlı ve beyaz sarıklı bir insan figürünün omzuna oturarak kayış bacaklarını onun boynuna dolayan çıplak bir yaratıkla karşılaşılmaktadır. Belden yukarısı uzun siyah saçlı bir insan görünümündeki bu yaratığın ayakları da insan ayağına benzemekle beraber yılanvari bacakları oldukça uzundur. İnsan figürünün ellerini iki yana uzatarak bu yaratığı kollarından kavradığı görülmektedir. Tasvirin yanında *kayış ayaklı suretidir* ifadesi okunmaktadır (Resim 11).

Resim 10: Köpek Başlı Kavim (16. yy, İstanbul: Milli Saraylar, A-3632), 115b.

Resim 11: Kayış Ayaklı Yaratık (16. yy, İstanbul: Milli Saraylar, A-3632), 116b.

Eserin 1770 tarihli Arapça nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmin, üç farklı renkte, uzun kuyruklu ve köpek başlı çıplak yaratıkla resmedildiği görülmektedir. Hareket ve iletişim halindeki bu yaratıklardan bordo renkli olan, elleri esir alınmışçasına çapraz konumdaki insan figürünü kolundan tutar vaziyettedir. Ayakta duran uzun sakallı ve bıyıklı insan figürünün üzerinde kırmızı iç giysisi ile fesi ve yeşil kaftanı vardır (Resim 12). Kayış ayaklı kavmin ise diğer örneklerden farklı olarak burada vücudunun tamamı insan görünümünde bir figürle resmedilmesi dikkat çekmektedir. Belirgin çizilmiş göğüs hatları ve uzun siyah saçlarıyla bir kadını andıran bu yaratık omzuna oturduğu insan figürünün boynuna bacaklarını dolamaktadır. Diğer tasvirdeki figüre benzer bir kıyafetle resmedilen insan figürünün bu yaratığı engellemek istercesine kollarından tuttuğu görülmektedir (Resim 13).

Resim 13: Kayış Ayaklı Yaratık (1170, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Arab. 463), 81a.

Resim 12: Köpek Başlı Kavim (1170, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Arab. 463), 80b.

Eserin 1854 tarihli Türkçe nüshasında yer alan tasvirlerde köpek başlı kavmin iki adet çıplak insan bedenli ve köpek başlı yaratıkla temsil edildiği görülmektedir. Arka planda bir ağaç figürü ile iki dağın ve dağlardan uzanan ince bir şerit halindeki yol ya da nehrin yer aldığı kompozisyonda, yaratıkların baş bölgesi karalanmış vaziyettedir. Nüshadaki pek çok figürün baş bölgesinde karşılaşılan bu tahribatın kasıtlı oluşturulduğu düşünülmektedir (Resim 14). Bu uygulamaya kayış ayaklı kavmi temsil eden iki çıplak yaratığın yüz bölgesinde de rastlanmaktadır. Arka plandaki ağaç eşliğinde yan yana resmedilen kayış bacaklı bu yaratıkların diğer örneklerden farklı olarak üzerine bindikleri insan figürü olmaksızın resmedilmesi dikkat çekmektedir (Resim 15).

Resim 14: Köpek Başlı Kavim (1854, Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart. 1828), 139a.

Resim 15: Kayış Ayaklı Kavim (1854, Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. Quart. 1828), 140a.

Köşk Adası'ndaki Billur Köşk'te Yaşayan Köpek Başlı Kavim

Eserin ikinci makalesinde *Bahr-i Hind*'deki (Hint Denizi) *Cezire-i Kasr* (Köşk Adası) başlığı altında, bu adada yer alan gemicilerin uğradığı beyaz bir köşk zikredilmektedir. Bazı hükümdarların takipçileriyle birlikte bu köşke girmek istediği, girdiklerinde uykuya yenik düştükleri ve bedenlerinin uyuşmasıyla hareket edemedikleri, bunlardan bazılarının aceleyle gemiye dönmeyi başardıkları, geri kalanlarının ise helak olduğu ifade edilmektedir. Bu adada Zülkarneyn ile yoldaşları, başları köpek başı şeklinde, dişleri alev saçan ateş gibi ağızlarından taşmış bir kavme rastlarlar. Billurdan yapılmış bir köşkten çıkan bu kavimle Zülkarneyn'in askerleri savaşır. Zülkarneyn bu köşke girmek isteyince yanındaki filozof buna mâni olarak, bu köşke giren kişinin uykuya yenik düşeceğini ve köşkten çıkmasının mümkün olmayarak bu kavme mağlup olacağını belirtir.⁹

Ahmedî'nin (ö. 1412-13) 15. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *İskendernâme* isimli mesnevisindeki *İskender'in Etoariye Adası'na Varışı* başlığı altında Zülkarneyn olarak da bilinen İskender'in Hint Okyanusu'ndaki adalardan biri olan bu adada başları köpek başı, bedenleri insan şeklinde bir kavimle karşılaştığından bahsedilmektedir. Askerlerin onlara yaklaşmasıyla bu kavim gözden kaybolunca İskender onların cin olduğunu anlar.¹⁰ İt başlı âdem tenli bu yaratıkların yaşadığı ada 1475-76 tarihli bir *İskendernâme* nüshasında (Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1271, 98a) *Etoar*-اطوار (İtvar?) olarak ifade edilmektedir. Bu hikâyenin oldukça benzer bir versiyonu *Acâibü'l-Mahlûkât*'ta da yer almaktadır. Eserde Çin Denizi'ndeki *Etoeran* adasında yaşayan insan bedenli, köpek ve yırtıcı hayvan başlı bir kavmin yaşadığından, İskender'in gemisiyle bu adaya uğrayarak bu kavme rastlayışından ve bu kavmin gözden

9 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 75a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab., 463), 72a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 124b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 2000), 107.

10 Ahmedî, *İskendernâme*, çev. F. Öztürk (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 250.

kaybolmasıyla birlikte cin olduklarını düşündüklerinden bahsedilmektedir.¹¹ Bu adanın isminin Türk mitolojisindeki erkekleri köpek başlı insanlar olarak tasavvur edilen *İt-barak* kavmiyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Kavmin adındaki *barak* kelimesinin *varmak* fiilinden türetilerek, *çok çabuk yürüyen ve koşan* anlamına geldiği ya da *çok tüylü bir köpek* manasında kullanıldığı bilinmektedir. Mitolojiye göre Türklerin kuzeybatısındaki karanlıklar ülkesinde, Hint Okyanusu kıyılarında ya da buradaki bir adada yaşadığı anlaşılan, köpek başlı, elleri ve dişleri köpek dişiyle pençesine benzeyen bu vahşi kavimle Oğuz Han'ın birkaç kez savaştığı bilinmektedir. Türkler için iyi bir hayvan sayılmayan köpeğin, Türklerden uzak ve düşman vahşi kavimlerle özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır.¹²

*İskendernâme'*deki *İskender'in Billur Köşke Varışı* başlığı altında ise İskender'in askerleriyle birlikte bir adada yer alan billurdan yapılmış, kulesi yıldızlarla arkada, dairesel biçimde yüce ve parlak bir köşke vardığı bildirilmektedir. İskender Hintli bilgelyi yanına çağırarak sanatına hayran kaldığı köşkün ahvalini sorar. Bu bilge İskender'e kimsenin bu köşkün içine girip sırrına eremeyeceğini belirtir. İçinde bir sürü çürümüş kemik bulunan köşkten bir anda bedenleri insan, başları köpek şeklinde bir kavim çıkar. Dişleri hançer gibi keskin ve sivri bu kavim İskender'in askerleriyle savaşır. Yenileceklerini anlayan köpek başlı yaratıklar kaçıp köşkün içine girerler. İskender sabaha kadar orada durup köşkü almak ve bu kavmi ortadan kaldırmak ister. Bilge filozof İskender'e bu köşk tılsımla yapılmış olduğu için asır da geçse o tılsımı bozamayacağını söyler. Tılsımın etkisiyle, geceyi orada geçiren kişiye uyku ile baygınlığın galip geleceğini, o kişinin ölü gibi takatsiz kalacağını ve onu gafil gören kavmin çıkıp helak edeceğini ifade eder. Bu sözler üzerine İskender oradan dönüp Çin ülkesine gider.¹³ Metindeki bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere Ahmedî'nin eserindeki bazı bölümleri yazarken muhtemelen daha önce kaleme alınmış coğrafya kitaplarından istifade ettiği düşünülmektedir. Bu kaynaklar arasında en önemlisinin Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* isimli eseri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

*İskendernâme'*nin *Temsil Yoluyla Anlatılanları Açıklama* bölümünde köpek başlı insanın, işi hırs ve öfke olan nefsi simgelediği belirtilir. Hırs ve öfke sûretini çirkinleştirmiş, insanlık belirtisi bırakmamıştır. Huyuyla Hakk'ı bilen köpeğin de şükretmeyen kişiden daha değerli olduğu, melun şeytanı aciz bırakan taşın ise lâ havle kuvveti olduğu ve şeytan sıfatlı olmak istemeyen kişinin

11 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab., 464), 60a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab., 463), 70a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 124b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 104.

12 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 1/190-194.

13 Ahmedî, *İskendernâme*, 265-267.

14 Serpil Bağcı, *Minyatürlü Ahmedi İskendernameleri İkonografik Bir Deneme* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 112.

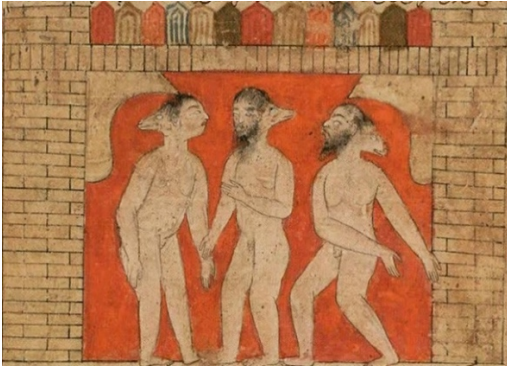
ilimle melek marifetli olması gerektiği bildirilmektedir. Nefsinin melek olmasını isteyen, şeytan vasıflarını yok etmelidir. Kendini beğenme, büyüklenme ve kin gibi şeytan vasıflarını alışkanlık edinen kişinin dinden çıkacağı, bencil olanın din ehli olamayacağı, topraktan yaratılmış insanın toprak gibi yerle bir olması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁵ Bu noktadan hareketle 16. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesi konulu çok sayıda *Kısasü'l-Enbiyâ* ve *Falnâme* tasvirlerinde, Hz. Zekeriyâ'yı bir ağacın içine gizlenmişken testereyle biçerek şehit eden figürlerin başlarının yarı insan yarı köpek şeklinde resmedilmesi önem arz etmektedir. İsrailoğulları tarafından nefsanî duygularla haksız yere öldürüldüğü bilinen Hz. Zekeriyâ'nın şehadetine ilişkin bu tasvirlerde, testereyle ağacı ortadan ikiye bölen iki figürün gerçekleştirdikleri çirkin fiili temsil edersine adeta insan yiyici Segsar kavmiyle ilişkilendirilerek köpek başlı yaratıklar şeklinde resmedilmesi manidardır.¹⁶ Bahsi geçen *Kısasü'l-Enbiyâ* nüshalarından birindeki tasvirde boynundaki zilli lanet halkası eşliğinde İblis figürü de kompozisyona dâhil edilmiştir. Böylelikle aynı sahnede eylemin menfiliğine işaret eden tüm sembolik unsurlar bir araya toplanmıştır (Resim 22).

*Acâibü'l-Mahlûkât'*ın 1280 tarihli en erken resimli nüshasındaki (München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464, 64a) konuya ilişkin tasvirde yalnızca kalevari görünümdeki bir yapının kapısı ve penceresi yer almaktadır. Eserin 1322 tarihli nüshasındaki tasvirde, köpek başlı kavmin tuğladan inşa edilmiş, mazgallı ve kemerli kalevari bir yapı içerisinde resmedildiği görülmektedir. Ayakta duran, çıplak insan vücutlu bu yaratıkların başlarının yarısı köpek yarısı insan şeklindedir (Resim 16). Eserin 1422 tarihli nüshasındaki tasvirde de benzer şekilde ayakta duran, insan vücutlu ve yarı köpek yarı insan başlı üç yaratık resmedilmişken buradaki kompozisyona köşkü temsil eden yapı dâhil edilmemiştir. Yaratıkların üzerinde *suret-i segsar* yazısı okunmaktadır (Resim 17). Köpek başlı yaratığın örnekler arasında eserdeki metne en uygun resmedildiği tasvir ise 1501 tarihli nüshada yer almaktadır. Buradaki tasvirde bir kemerin altında resmedilen köpek başlı, insan vücutlu çıplak yaratığın uzun sivri dişleri metinde belirtildiği üzere ağzından taşmış vaziyettedir (Resim 18). 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen nüshanın tasvirinde iletişim halindeki karşılıklı iki köpek başlı yaratık bulunmaktadır. Farklı ten renklerindeki bu çıplak figürlerin keskin dişleri belirgindir. Tasvirin yanında *sûret-i âdem ki sûret-i kelbdîr* (Köpek yüzlü insan resmidir) yazısı okunmaktadır (Resim 19). Bu Türkçe nüshadaki tasvir ile 1854 tarihli diğer Türkçe nüshadaki konuya ilişkin tasvirin, metinde Hint Denizi'ndeki Bertâyil Adası hakkında

15 Ahmedî, *İskendernâme*, 300.

16 Hayrunnisa Turan – Elif Arslanoğlu, *İslam Resim Sanatında Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ Tasvirleri* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020), 73-74.

verilen kapsamlı bilgilerin sonunda tek bir cümleyle kendilerinden bahsedilen köpek başlı kavme ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu tasvirlerin ardından her iki nüshada Beylamta Adası'ndan ve sonrasında Köşk Adası'ndan bahsedilmiş ancak tasvire yer verilmemiştir.¹⁷ 1770 tarihli nüshada yer alan tasvirde ise içinde köpek başlı yaratıklar bulunmaksızın sadece köşkün resmedildiği görülmektedir. Hint coğrafyasında yaygın kullanılan dilimli kemerlerden oluşmuş köşkün en alttaki kemerinden bir kandil sarmaktadır (Resim 20). 1854 tarihli nüshada yer alan tasvirde karşılıklı iki köpek başlı ve insan vücutlu yaratık birbiriyle konuşur vaziyette resmedilmiştir. Ancak bu tasvirdeki en önemli ayrıntı köpek başlı yaratıkların üzerlerinin birer elbise ile giyinik olmasıdır. Tasvirin yanında *sûret-i âdem ki başı kelbdir* (Köpek başlı insan resmidir) yazısı okunmaktadır (Resim 21).

Resim 16: Köpek Başlı Kavim (1322, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 813), 49b.

Resim 17: Köpek Başlı Kavim (1422, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4171), 71b.

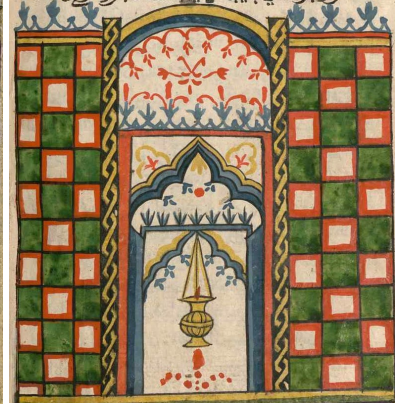

Resim 18: Köpek Başlı Yaratık (1501, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4172), 75a.

17 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât*, (A-3632), 104a-b, 105a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 123a-b, 124a-b.

Resim 19: Köpek Başlı Kavim (16. Yy, Milli Saraylar, A-3632), 104b.

Resim 20: Billur Köşk (1770, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 463), 72b.

Resim 21: Köpek Başlı Kavim (1854, Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart. 1828), 124a.

Resim 22: Hz. Zekeriyyâ'nın Şehadeti, *Kısasü'l-Enbiyâ* (16. yy, İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, E. H. 1480). 158b.

İskendernâme'nin çeşitli nüshalarında da Billur Köşk'te yaşayan köpek başlı kavme dair tasvirler yer almaktadır. 1500 tarihli bir *İskendernâme* nüshasında yer alan Billur Köşk'teki köpek başlı kavme dair tasvirde¹⁸ köşk içinde ve dışındaki köpek başlı yaratıkların İskender'in askerleriyle savaşma anı resme-

18 Serpil Bağcı, "Old Images for New Texts and Contexts: Wandering Images in Islamic Book Painting", *Muqarnas* 21 (2004), 24.

dilmektedir. Çıplak insan vücutlu ve köpek başlı yaratıklardan üç tanesi köşkün üst kısmında, biri kapısında ve diğer üçü İskender'in askerleri tarafından atılan okların isabet etmesiyle köşk dışındaki zeminde kanlar içinde uzanmış vaziyettedir (Resim 23).

Resim 23: Köpek Başlı Kavim, *İskendername* (1500, İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 679), 188b.

Hatime Bölümünde Bahsi Geçen Köpek Başlı ve Kayış Ayaklı Kavim

Eserin hatime bölümünde yeryüzünde yaşayan tuhaf kavimler ve canlılar hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Ancak bu bölüm eserin tüm nüshalarında yer almayabilmektedir. Bu bölümü ihtiva eden bazı nüshalarda ise acayip kavim ve canlıların sadece bir kısmı ele alınmıştır. Bu bölümde aynı zamanda eserin ikinci makalesinde bahsi geçen bazı kavimlere ilişkin özet bilgilere yer verildiği anlaşılmaktadır. Hatime metnine göre bu kavimlerden biri, Zenc denizinin bazı adalarında yaşayan *Segsar* kavmidir. Bu kavmin yaşam alanı bazı nüshalarda güney denizinin adaları¹⁹ ya da sadece denizin adaları²⁰ olarak bildirilmektedir. Başları köpek başı, vücutları insan biçiminde olan bu kavim adadaki bol meyveli ağaçlardan ve buldukları türlü hayvanlardan yerler. Konuşmaları tuhaf olan bu kavme *Segsar* derler.²¹ Aynı adada yaşayan diğer kavmin ise görünüşü insan gibi ve güzeldir. Bu kavmin bacaklarında kemik olmadığı için sürünerek ilerlerler ve yürüyen bir insan gördüklerinde onun boynuna atlayarak bacaklarını dolarlar. Yürüyen kişi bu yaratığı

19 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 288b.

20 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 277a.

21 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 277b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 288b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab., 464), 208b.

üzerinden atmak istediğinde yüzünü tirmalar ve bir kimsenin binek hayvanına boyun eğdirmesi gibi o kişiyi kullanır.²² Farsça nüshada bunlara ayrıca *Düvalpâ* denildiği de bildirilmektedir.²³

1280 tarihli nüshadaki tasvirde köpek başlı kavmi temsilen, başları köpek biçiminde, kuyruklu insan vücuduna sahip karşılıklı iki çıplak yaratık yer almaktadır. Yaratıkların etrafına, metinde bildirilen meyveli ağaçlardan beslenmeleri yönündeki ifadeye dayanarak basit bitkisel motifler yerleştirildiği düşünülmektedir (Resim 24). Aynı nüshadaki kayış ayaklı kavme ilişkin tasvirde de kullanılan bu yeşil yapraklı dallar arasında iki tanesi yerde oturan, ortadaki üçüncüsü ise bir insan figürünün omzuna oturarak bacaklarını boyuna dolamış vaziyetteki kayış ayaklı yaratıklar görülmektedir. Yerde oturan yaratıklar kollarını iki yana açmışken, insanın üzerindeki kayış ayaklı ellerini adeta tirmalamak istercesine bu kişinin başına götürmüş haldedir (Resim 26). Bu nüshadaki kompozisyon kurgusunun yakın örnekleriyle, 14. yüzyıl başlarına tarihlendirilen nüshadaki (British Library, Or. 14140) tasvirlerde de gerek köpek başlı gerekse kayış ayaklı yaratıklardaki dinamizme rastlanmaktadır. Ancak buradaki örneklerde köpek başlı yaratıkların kuyruksuz resmedildiği ve diğer örnekteki yapraklı uzun dalların yerini zeminde küçük bitki öbeklerinin aldığı görülmektedir.²⁴ 1424 tarihli nüshadaki tasvir ise aynı nüshanın ikinci makalesindeki Segsar Adası kavmine ilişkin tasvirle çok yakın benzerlik arz etmektedir. İki çıplak insan görünümündeki yaratıkların başları yarı insan yarı köpek biçimindedir. Tasvirin kenarında *sûret-i segsar* ifadesi okunmaktadır (Resim 25).

Resim 24: Köpek Başlı Kavim (1280, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464), 208b.

Resim 25: Köpek Başlı Kavim (1424, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1991), 288b.

22 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab., 464), 208b.

23 Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 288b.

24 Carboni, *The Wonders of Creation*, 16.

Resim 26: Kayış Ayaklı Kavim (1280, München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464), 208b.

Eserin gerek ikinci makalesinde gerekse hatimesinde zikredilen kayış ayaklı kavme ilişkin hikâyenin benzer bir versiyonu ile yine *İskendernâme* metninde karşılaşılmaktadır. Eserin 15. yüzyıla tarihlendirilen iki farklı nüshasındaki metne göre İskender'in Mazenderan'da karşılaştığı, şeytanın askerleri olan devlerden biri de ayağı *düval* (kemer) şeklinde ifade edilen bir devdir. İskender'in askerleriyle devler arasında gerçekleşen savaşta bu dev ansızın İskender'in boynuna atlayarak onun bütün vücudunu kement ayağıyla bağlar ve hareket etmesini engeller. Tam bu sırada bir melek gelerek İskender'i bu devden kurtarır.²⁵ 1460-70 yıllarına tarihlendirilen *İskendernâme* nüshasında bu konuya dair bir tasvir yer almaktadır.²⁶ Tasvirde İskender'in omzuna oturarak kement bacaklarını onun boynuna dolayan bir dev görülmektedir. Bu tasvirde İskender figürü, *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshalarında yer alan kayış ayaklı kavme ilişkin tasvirlerdeki insan figürlerinden farklı olarak bir at üzerinde betimlenmiştir (Resim 27). 1475-76 tarihli *İskendernâme* nüshasındaki İskender ve askerlerinin Mazenderan'daki devlerle savaşını betimleyen tasvirde ise bu devlerden bazılarının insan bedenli ve köpek başlı resmedildiği görülmektedir. Üst kısımları çıplak bu yaratıkların belden aşağısının giyinik olması dikkat çekmektedir (Resim 28).

25 Ahmedî, *İskendernâme* (Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1271), 125b, 126a; a. mlf., *İskendernâme* (Paris: Bibliothèque Nationale de France, Turc, 309), 174a.

26 Bağcı, "Old Images for New Texts and Contexts", 26.

Resim 27: Kayış Ayaklı Dev, *İskendernâme* (1460-70 Venice: Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. Or. 57), 179a.

Resim 28: İskender'in Devlerle Savaşı, *İskendernâme* (1475-76, Berlin: Staatsbibliothek, Ms. Or. Quart. 1271), 125a.

Sonuç

Bu çalışmada *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*, *İskendernâme* ve *Kıyasü'l-Enbiyâ* yazmalarında yer alan toplam 28 tasvir üzerinde inceleme yapılarak, köpek başlı ve kayış ayaklı yaratıklara ilişkin bazı tespitlerde bulunulmuştur. Tasvirlerden 24 tanesini içeren *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ın üç farklı bölümünde karşılaşılan bu yaratıkların ilk bakışta dikkat çeken özelliği çıplaklıklarıdır. İncelenen nüshalar arasında sadece 1854 tarihli Türkçe nüshanın tasvirinde köpek başlı yaratıkların giyinik vaziyette olması istisna teşkil etmektedir (Resim 21). Zira aynı nüshanın Segsar Adası bölümündeki köpek başlı ve kayış ayaklı yaratıklar çıplak resmedilmiştir. Bu noktadan hareketle tüm nüshalardaki görünüş itibarıyla insana benzeyen uzuvları bulunmakla beraber insan dışı vahşi kavimleri temsil eden bu yaratıkların, nakkaşlar tarafından bilinçli bir biçimde insana özgü örtünme tutumundan farklı olarak çıplak resmedildiği anlaşılmaktadır. *Acâyibü'l-Mahlûkât*'taki köpek başlı yaratıkların, tasvirlerden dokuzunda yalnızca köpek başlı, beşinde ise yan yana köpek ve insan başlı resmedilmesi ilginçtir. Eserin en erken tarihli iki nüshasında rastlanmayan bu uygulamanın buradaki örnekler arasında en erken tarihli

1322 yılına aittir (Resim 16). Metinde bu kavme dair böyle bir bilgiye rastlanmamasına rağmen nakkaşın bu tercihi dikkat çekmektedir. Aynı uygulamanın 1422, 1424 ve 1501 tarihli nüshalarda görüldüğü üzere (Resim 5, 8, 17, 25), muhtemelen nüshalar arası etkileşim neticesinde bir müddet daha sürdürüldüğü fakat gerek eserin geç tarihli nüshalarında gerekse *İskendernâme* nüshalarında tekrar etmediği anlaşılmaktadır. Ancak 16. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen *Kıyasü'l-Enbiyâ* nüshalarında sıra dışı bir biçimde Hz. Zekeriyâ'yı testereyle şehit eden, bütünüyle giyinik vaziyetteki figürlerde aynı uygulama ile karşılaşılması farklı yorumlara kapı aralamaktadır (Resim 22). Buradaki uygulamayla tamamen vahşi tabiata sahip sıra dışı bir yaratığı temsil etmek yerine, insanda mevcut olan kötülüğe meyilli nefsanî tabiatın vurgulanmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Kayış ayaklı yaratıklara ilişkin tasvirlerde ise büyük ölçüde metinle uyumlu biçimde belden aşağısı kayış gibi birbirine dolanmış, üst kısmı insan şeklinde figürlerle karşılaşılmaktadır. Bu kavme dair Kazvî'nin metninde sadece kemiği olmayan kayış ayaklara vurgu yapılmaktayken, 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilen iki farklı nüshada bu yaratıkların yılan derisiyle resmedilmesi dikkat çekmektedir (Resim 6, 7). Kazvî'den daha erken tarihli Tûsî'nin metnindeki aynı yaratığa ilişkin alt kısmı yılan benzetmesinin bu oluşumda etkisinin bulunduğu düşünülmektedir. *İskendernâme*'deki benzer konulu metinde de yalnızca düval (kemer) ve kement ifadeleri kullanılmaktadır. Kayış ayaklı yaratıklara ilişkin tasvirlerden ikisinde (Resim 11, 13) ayakların ve özellikle birinde bacaklarla birlikte ayakların (Resim 13) insan uzvu şeklinde resmedilmesi nakkaşın figürden ziyade eyleme odaklandığını düşündürmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen her iki kavme ilişkin tasvirlerden yola çıkarak, bilhassa köpek başlı yaratıkların eserin üç farklı yerinde zikredilmesi ve sıklıkla resmedilmesi dolayısıyla Ortaçağ doğu ve batı edebiyatlarından süre gelen bir rağbetle çok fazla ilgi çektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmedî. *İskendernâme*. çev. F. Öztürk. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Ahmedî. *İskendernâme*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1271, 1a-242b.
- Ahmedî. *İskendernâme*. Paris: Bibliothèque Nationale de France, Turc, 309: 1a-339a.
- Bağcı, Serpil. *Minyatürlü Ahmedî İskendernameleri İkonografik Bir Deneme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Bağcı, Serpil. "Old Images for New Texts and Contexts: Wandering Images in Islamic Book Painting". *Muqarnas* 21 (2004), 21-32. <https://www.jstor.org/stable/1523341>
- Berlekamp, Persis. *Wonder Image and Cosmos in Medieval Islam*. New Haven: Yale University Press, 2011.

- Carboni, Stefano. *The Wonders of Creation and the Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazvini*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.
- Daston, Lorraine - Park, Katharine. *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*. New York: Zone Books, 2001.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. S. Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 464, 1a-212b.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4171, 1a-280a.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1991, 1a-291b.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâbü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4172, 1a-338a.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâbü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, A-3632, 1a-134a.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 463, 1a-299b.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828, 1a-162b.
- Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâbü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Polo, Marco. *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*. çev. Ö. Güngören. İstanbul: Yol Yayınları, 1985.
- Turan, Hayrunnisa - Arslanoğlu, Elif. *İslam Resim Sanatında Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ Tasvirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
- Tûsî, Ahmed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* (İnceleme-Tıpkıbasım). haz. G. Kut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Resimlerin Kaynakçası**
- Resim 1, 2: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 464. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=139>
- Resim 3, 4, 17: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4171.
- Resim 5, 6, 25: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1991.
- Resim 7, 16: Berlekamp, Persis. *Wonder Image and Cosmos in Medieval Islam*. New Haven: Yale University Press, 2011, 10, 12.
- Resim 8, 9, 18: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâbü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4172.
- Resim 10, 11, 19: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâbü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, A-3632.
- Resim 12: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 463. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00036421?page=165>

- Resim 13: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 463. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00036421?page=166>
- Resim 20: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 463. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00036421?page=149>
- Resim 14: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN617496145&PHY-SID=PHYS_0281&DMDID=
- Resim 15: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN617496145&PHY-SID=PHYS_0283&DMDID=
- Resim 21: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN617496145&PHY-SID=PHYS_0251&DMDID=
- Resim 22: Turan, Hayrunnisa - Arslanoğlu, Elif. *İslam Resim Sanatında Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ Tasvirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020, 102.
- Resim 23, 27: Bağcı, Serpil, "Old Images for New Texts and Contexts: Wandering Images in Islamic Book Painting". *Muqarnas* 21 (2004), 24, 26.
- Resim 24, 26: Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 464. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00045957?page=429>
- Resim 28: Ahmedî. *İskendernâme*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1271. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN74000896X&PHYSID=PHYS_0255&DMDID=DMDLOG_0011

**Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât
Nüshalarındaki Segsar Adası
Sakinlerinin Tasvirleri**

Hayrunnisa Turan

Ondokuz Mayıs Üni.,
İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi,
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

nisacakmakci@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8251-8556>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Étik Onay ve Katılımcı Rızası

“Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât Nüshalarındaki Segsar Adası Sakinlerinin Tasvirleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.